

# Савезници и ослобођење Југославије

Др Венцеслав Глишић

Случај Југославије и њеног односа према савезницима у току Другог светског рата по много чему је специфичан. Она се енергичним антифашистичким отпором њених народа фашизму 27. марта и Априлским ратом против Немачке 1941. године сврстала на страну будуће антифашистичке коалиције и делила је њену судбину. С даљим развојем догађаја у Југославији ситуација је постајала сложенија, а односи са савезницима су се компликовали, јер су се на њеним просторима, убрзо после окупације, појавила два супротна војно-политичка и идеолошка покрета: четнички покрет Драже Михаиловића и

народноослободилачки покрет, од којих је сваки имао своје заштитнике у антифашистичкој коалицији – четнички покрет у Британији и САД, а НОП у Совјетском Савезу. У том супарништву победио је покрет који је био не само војно јачи и борбенији него и који је више водио рачуна о глобалној политици савезника. Односно, савезници су још 1941. године одлучили да обнове Југославију и увек су водили рачуна о том основном питању, па су помогли снаге које су могле то да остваре и које су се највише бориле против окупатора. Отуда није нимало случајно што су на крају НОП прихватиле све антифашистичке коалиције као једину снагу која је способна да обнови Југославију као државу. Пример Југославије у току Другог светског рата показује колико су сложени односи мале земље у специфичним условима окупације и ослободилачког рата и великих сила, када велике силе покушавају да јој наметну своје одлуке, и колико се мала земља, односно њени водећи покрети, ако су довољно снажни, могу изборити за своје циљеве, као што је то урадио НОП, водећи рачуна о глобалној политици великих сила.

Пола века од ослобођења Југославије од окупатора повод је и прилика да се још једном подсетимо и преиспитамо колико су наша истраживања и, на основу њих, донете оцене о односу великих савезника – Совјетског Савеза, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава – према проблемима Југославије издржале пробу времена. Ти односи, као и помоћ и учешће у ослобођењу Југославије, добро су истражени и проучени захваљујући сарадњи совјетских, британских и америчких историчара са југословенским историчарима, али су њихове интерпретације много зависиле и од тренутних политичких односа са сваким бившим савезником појединачно, па се њихов допринос ослобођењу Југославије, према томе, умањивао или увећавао. Сада, с историјске дистанце, отпали су и ти разлози и могуће је целовитије сагледати

сложеност тих односа и како су се они развијали у периоду Другог светског рата.

После изгубљеног рата са Немачком априла 1941, Југославију су окупирали и поделили нацистичка Немачка и њени савезници Италија, Бугарска и Мађарска. Окупација је сматрана привременим стањем и велике силе антифашистичке коалиције, после завршеног Априлског рата, објавиле су своју решеност да поново успоставе Југославију. Велика Британија је то учинила крајем априла, Сједињене Америчке Државе почетком јуна, а Совјетски Савез приликом поновног успостављања дипломатских односа са југословенском краљевском владом 18. јула 1941, када је совјетска влада обећала да ће се заузети да се успостави „независност Југославије“. Те одлуке савезника још 1941. године да се обнови Југославија, без прејудуцирања њеног унутрашњег уређења, биле су пресудне за настанак друге или авнојевске Југославије, како је неки у последње време називају. Разуме се да је однос великих савезника према питању Југославије варирао, јер је сваки од њих имао своје посебне интересе и водио засебну политику, иако се то на површини збивања није могло довољно сагледати.

Велика Британија је сматрала да има одрешене руке у погледу политичког деловања у Југославији, и њена влада и Министарство спољних послова, као представници грађанске демократије, са великом традицијом монархизма, нису показивали наклоност ни према марксистичкој идеологији, ни према комунистичким партијама у Европи, па ни у Југославији. Отуда није чудно што је британска влада у току 1941. и 1942. године искључиво прихватила и подржавала политику коју је водила избегличка југословенска влада и њен експонент у Југославији – четнички покрет Драже Михаиловића.

Совјетска влада, заокупљена својим унутрашњим проблемима, пре свега, неуспесима Црвене армије на фронтима 1941, затим због помоћи која је примана од Велике Британије и САД у ратном материјалу и наде у отварање другог фронта, била је веома обазрива када се радило о Југославији, и није била спремна да јавно подржи народноослободилачки покрет, сматрајући да би то могло негативно да утиче на недавно закључени савез с Великом Британијом и Сједињеним Државама. Међутим, Совјетски Савез наставио је са тактиком да суптилно афирмише борбеност југословенских партизана, потискивањем класних разлога, и да преко Коминтерне одржава везе са КПЈ, усмеравајући, преко те везе, устанак у Југославији, у немогућности да пружи било какву другу помоћ сем моралне помоћи.

На међународној сцени, британско-југословенски односи директно су зависили од британско-совјетских односа, и обратно. Иако је на први поглед антифашистичка коалиција деловала синхронизовано, постојало је извесно неповерење. Велика Британија се плашила сепаратног мира Немачке са Совјетским Савезом и совјетско-комунистичке експанзије у Европи. С друге стране, Совјетски Савез, оличен у Стаљину, инсистирао је од 1941. године на што бржем отварању другог фронта у Европи,

јер се бојао да ће у дуготрајном рату претрпети, велике губитке и толико ослабити да ће то западним савезницима омогућити да арбитражу у послератном уређењу Европе. Такође, и Стаљин је све до пораза Немачке и Хитлерове смрти сумњао да би западни савезници могли да склопе сепаратни мир с Немачком.

У оквиру тих стратегија кретала се британска и совјетска политика према Југославији. Ако је Совјетски Савез чврсто држао у загрљају Пољску, а Британија Грчку, Југославија је остала негде између, у сфери компромиса, па је зато било много нејасноћа и бојазни чији ће интереси претегнути, све док Црвена армија није ступила на тло Србије 1944. године.

---

### ***Етапе британско-југословенских односа***

---

Ако се целовито посматрају британско-југословенски односи у периоду 1941–1945. године, јасно се издвајају три етапе у њиховом развоју. *Прву етапу*, која временски обухвата 1941. и 1942. годину, карактерише искључива подршка југословенске краљевске владе у Лондону и, преко ње, Драже Михаиловића, њеног експонента у земљи. *Друга етапа* започета је у пролеће 1943, успостављањем првих британских веза са народноослободилачким покретом, и трајала је до краја 1943. године. То је период када Велика Британија спроводи политику еквилибрана или дуплог колосека, помажући, истовремено, из војних разлога, и четнике Драже Михаиловића и народноослободилачки покрет. *Трећа етапа* је настала крајем 1943. и трајала је све до формирања јединствене владе 7. марта 1945, када се британска влада определила за политику компромиса, која је била усмерена на постизање споразума између народноослободилачког покрета и умерених снага југословенске буржоазије, чије је интересе штитила Велика Британија с намером да врати краља Петра II у Југославију, уз жртвовање Драже Михаиловића и његовог покрета.

Односи Совјетског Савеза према југословенским проблемима су још компликованији. После обнове дипломатских односа између совјетске владе и избегличке југословенске владе, из Москве се водила политика на два колосека. Службену политику у међународним односима у вези с Југославијом водила је совјетска влада, а Коминтерна је наставила да одржава односе са КПЈ радио-везом, у складу с политиком совјетске владе. То је трајало све до почетка 1944. године, када је, преко војне мисије, директно успостављена веза између Совјетског Савеза и руководства народноослободилачког покрета. Такав начин вођења политике Совјетског Савеза према Југославији био је узрок знатних тешкоћа за народноослободилачки покрет и његову међународну афирмацију.

У току 1941. и 1942. године, британска влада, са којом је сличне ставове имала влада САД, показивала је мало интересовања за оно што се догађа у Југославији, осим што је подржавала четнике Драже

Михаиловића и улагала дипломатске напоре да им потчини народноослободилачки покрет, игноришући борбе које је НОП водио против окупатора. На основу таквог става британске владе многи историчари у Југославији закључивали су да је циљ те политике било уништење НОП-а, што се аргументовано није могло доказати. Два југословенска проблема избила су на површину у односима међу савезницима још у јесен 1941, а то је питање српско-хрватских односа у избегличкој југословенској влади после почињеног злочина геноцида усташа над Србима у тзв. НДХ и сукоби партизана и четника у јесен 1941. године.

После деобе Југославије под окупацијом, чланови југословенске владе из Хрватске и Словеније предлагали су решења о уклапању Хрватске и Словеније у Средњу Европу, ван оквира Југославије. Размишљања о разлазу југословенских народа била су појачана након геноцида у тзв. НДХ, али је Британија желела да Југославија остане цела и да се не ремети постојећи систем држава на Балкану. Зато је тражила од чланова југословенске владе да говоре о Југославији, а не Срби – Србима и Хрвати – Хрватима, и у интересу будућности Југославије као целине савезници су злочин геноцида прескакали и потиснули у страну.

И сукоб између два војно-политички и идеолошки супротна покрета – партизанског и четничког, Велика Британија је покушала да превазиђе форсираним дипломатским акцијама код Совјетског Савеза, захтевајући да се обједине устаничке снаге и снаге под командом Драже Михаиловића. Совјетски Савез, који се налазио у противуречној позицији – одржавао је званично дипломатске односе са југословенском краљевском владом, с једне стране, док је, с друге стране, тајно подржавао партизана преко Коминтерне – вешто је тактизирао у односима са Британијом да не поквари односе у антифашистичкој коалицији, али и да не призна команду Драже Михаиловића над народноослободилачким покретом. Руководство НОП-а знало је за намере великих савезника, па је у извештајима увек наглашавало југословенски карактер својих снага и да се сви југословенски народи подједнако боре и страдају у оквиру НОП-а, да би западни савезници стекли утисак да се ради о свенародном покрету и ослободилачкој борби, а не о акцији комуниста за револуцију.

Наравно, и НОП и четнички покрет вапили су од 1941. године помоћ од својих великих заштитника. Четнички покрет је почео да добија симболичну помоћ од Британије од јесени 1941, која се нешто повећала у току 1942, док НОП од Совјетског Савеза, и поред обећања, није добио никакву материјалну помоћ све до марта 1944. године.

Интересовање Британије за Југославију није се много повећало ни 1942. године, када је било неколико покушаја да се Британци преко обавештајних мисија повежу с четничким покретом Драже Михаиловића, али се у светској јавности, нарочито у западним земљама, помоћу пропаганде, почео стварати мит о Дражи Михаиловићу као о великом вођи и борцу против фашизма. Рушење тог мита отпочело је с продором

првих информација у савезничке земље о успесима НОП-а у Југославији, средином 1942. године, и одбијањем Драже Михаиловића да на захтев генерала Александра, у јесен 1942, изведе диверзије у моравско-вардарској долини ради спречавања дотура помоћи немачком фронту у Африци. Упркос губљењу подршке код неких војних команданата у Средоземљу, Служба за специјалне операције (СОЕ) слала му је све значајније мисије крајем 1942. и помоћ у ратном материјалу, са захтевом да прекине сарадњу са Италијанима и да се спречи разбукутавање грађанског рата у Југославији потчињавањем свих оружаних снага Дражи Михаиловићу. Ти задаци крајем 1942. нису могли да се остваре, јер је НОП израстао у снажан политички и војни покрет, популаран у народу, а Дража Михаиловић је почео да губи углед због сарадње с италијанским окупатором.

Однос Велике Британије према НОП-у почео се мењати почетком 1943, у време преокрета борби на светским фронтима у корист антифашистичке коалиције, прво код Ел Аламејна у Африци, а затим код Стаљинграда на Источном фронту. На конференцији у Казабланци, почетком 1943, између Рузвелта и Черчила, одлучено је да се савезничке трупе САД и Британије искрцају на Сицилији, а не на Балкану, како је тражио Черчил. Од тог тренутка повећао се интерес савезника за догађаје у Југославији, јер се појавила реална потреба да се нађе поуздан савезник на источној обали Јадрана, а то је, према јачини и утицају у народу, могао бити само НОП, па је британска команда за Средњи исток одлучила да успостави везе са НОП-ом преко СОЕ, не обазирјући се на могућа негодовања избегличке југословенске владе и превазилазећи своје идеолошке и политичке несклоности према народноослободилачком покрету. То је, истовремено, био велики ударац за четнички покрет Драже Михаиловића, који је своју целокупну стратегију заснивао на искрцавању савезника на Балкан.

Иако је Стаљин наглашавао 1941. године, и касније, да се његова земља неће мешати у унутрашње послове ни једне европске државе, нити ће користити своју идеологију за ширење утицаја, иза сцене, преко Коминтерне, утицао је на НОП да у првој половини 1942. године одустане од пропагирања и спровођења класне борбе, да се врати на антифашистичку ослободилачку линију и да то наглашава у пропаганди, тако да није случајно што су све организације НОП-а и разна већа садржали у називима и појам *антифашистички*. С друге стране, избегличка југословенска влада заоштрила је односе према НОП-у, тражећи и даље од Совјетског Савеза да утиче на партизанае да прекину грађански рат и да се ставе под команду Драже Михаиловића. Иако је Совјетски Савез 1942. године своје посланство у Лондону подигао на ранг амбасаде, што је неповољно одјекнуло код руководства НОП-а, односи између две владе све су се више заоштравали и краљевска влада све је мање имала утицаја на савезнике.

Прва британска војна мисија стигла је у Врховни штаб Народноослободилачке војске Југославије уочи борби на Сутјесци и на делу је

осетила јачину и моралну снагу народноослободилачког покрета. На основу њених извештаја, Черчил је појачао, односно послао нову мисију, на челу с бригадиром Фицројем Меклејном, с великим претензијама да усмерава НОП, па је добио титулу „амбасадор вођа“, што је био доказ да се Британци нису ослободили предрасуда да су њихови официри основни чинилац који треба да повезује снаге отпора, координира њихова дејства и доноси одлуке, што се догађало у неким земљама, али тога није могло бити у стварности Југославије.

### ***Врховни штаб и савезничке војне мисије***

Већ долазак нове британске војне мисије био је помак у правцу признавања Народноослободилачке војске као равноправне војне формације, односно савезника. На основу прикупљених обавештења о односима између партизана и четника и њиховим односима према окупатору, Меклејн је предложио, у новембру 1943, британској влади и Војној команди Средоземља, да се престане са подршком Дражи Михаиловићу, а да се повећа помоћ народноослободилачком покрету и обезбеди њено дотурање морем (за то је већ била формирана база у Барију у јесен 1943), да се у Југославији бомбардују значајни циљеви и да емисије радио-станица и разне публикације афирмишу народноослободилачки покрет. Осим тога, успео је да убеди владу и Команду Средоземља да се прихвати војна мисија Народноослободилачке војске.

Ти предлози, као и одлуке АВНОЈ-а и Техеранске конференције, на којој је одлучено да се помогне НОП-у, не само материјално него и акцијом командоса, утицали су на британску владу да се определи за политику компромиса, односно за постизање споразума између НОП-а и умерених снага југословенске буржоазије, с крајњим циљем да се преко тог споразума обезбеди повратак краља Петра II у Југославију. Британија, као слабији војнички партнер у антифашистичкој коалицији, определила се за политику компромиса у тренутку кад је постало јасно да неће бити искрцавања савезника на Балкану и да је НОП једина унутрашња војна и политичка снага која је способна да обнови Југославију, коју је у међународним односима подржавао Совјетски Савез. Према томе, политика компромиса била је идеја британске дипломатије, а прихватио је Совјетски Савез и сугерисао Титу да отпочне разговоре с Британцима, уз напомену да се прво мора учврстити у Србији, јер је владало мишљење да у њој четнички покрет још има упориште. Политику компромиса у Југославији водиле су Британија и Совјетски Савез, док су САД, углавном, следиле њихову договорену политику, уз одређене резерве.

Идеологија и основна филозофија савезника Британије и САД, с једне, и НОП-а, с друге стране, биле су потпуно супротне, али је сарадња међу њима, крајем 1943, била интензивна и обострано корисна. Народноослободилачки покрет је добијао помоћ у разноврсном оружју и ратној опреми, а заузврат, својом борбеном активношћу, штитио је

десни бок савезничких снага у Италији, задржавајући знатне немачке снаге у Југославији, које би, иначе, биле употребљене против савезника. Међутим, ту сарадњу је реметило постојање југословенске краљевске владе и самог краља Петра II. Наиме, југословенску владу су међународно признавале све владе антифашистичке коалиције, а краљ је био представник југословенског суверенитета, па су уживали међународну подршку. Народноослободилачки покрет није могао да тражи међународно признање све док постоји таква влада, али није могао ни да прихвати владу која је изгубила везу с народом, па је, раскринкавајући четнички покрет као сарадника окупатора, НОП задавао ударац и краљевској влади.

Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, којима је југословенској избегличкој влади одузето право да врши прерогативе законите владе, нису много изненадиле и озловољиле савезнике, али је одлука о забрани повратка краља Петра II у земљу док се његово питање не реши слободно израженом вољом народа после ослобођења Југославије изазвала изненађење код британске владе, и она је, с великом упорношћу, у току 1944. године настојала да измени ту одлуку.

Доласком совјетске војне мисије, у фебруару 1944, све силе антифашистичке коалиције биле су представљене у Врховном штабу Народноослободилачке војске, и од тада је почела да пристиже совјетска помоћ, да би претходни британски утицај био коначно потиснут у јесен 1944, доласком трупа Црвене армије. С друге стране, Черчил је, спроводећи политику компромиса, од почетка 1944. године уклањао једну по једну препреку. Прво је повукао војне мисије код четника Драже Михаиловића, и тиме их дефинитивно напустио. Затим је извршио притисак на краља да смени владу Божидара Пурића, у којој је Дража Михаиловић био војни министар, и доведе за председника владе Ивана Шубашића, бана Хрватске, коме је дао задатак да оствари споразум са НОП-ом, односно да се споје Национални комитет ослобођења Југославије и избегличка југословенска влада у јединствену владу. Истовремено, Черчил је вршио притисак на НОП, нарочито док је Тито био на Вису под британском заштитом, оцењујући да је то „златан тренутак“ да Тито прими краља или се барем сусретне с њим, упорно доказујући да је боља „конституционална монархија од лоше републике“. У свим Шубашићевим разговорима са Титом, а затим и Черчилом, у Казерти 12. и 13. августа 1944, провлачила се основна идеја британске владе да се разводни НОП и спаси грађански и друштвени поредак с монархијом на челу. Међутим, Тито је чврсто стајао иза одлуке АВНОЈ-а и пристао је само да до краја рата не покреће питање краља.

Док су се водили ти разговори, који су битно утицали на реализацију политике компромиса, отпочела је одлучујућа битка за ослобођење Србије, а са њом је питање Србије, и Југославије у целини, добијало све већи значај у савезничким врховима. Британија је стигла да пре Совјетског Савеза пошаље војне мисије и помоћ НОП-у у Србији. За кратко време (три месеца), пре него што је стигла совјетска војна

мисија, британске војне мисије су развиле плодну сарадњу с НОП-ом у Србији и успеле да наоружају око 10.000 бораца, што је омогућило да, после формирања дивизија, и НОП у Србији започне офанзивне операције већих размера. Међутим, та плодна сарадња поремећена је доласком у Србију новог главног штаба НОВ и ПО Србије, с командантом Кочом Поповићем на челу, половином јула 1944, са којим је стигла и совјетска војна мисија, с генералом Горшковим на челу. Од тада, односи са Британцима су нагло захладнели, по диктату из Врховног штаба. Неповеће према Британцима учинило је да се смање испоруке помоћи, тако да је она у јулу и августу била знатно мања, да би Врховни штаб, крајем септембра 1944, објавио да нема потребе за британским пишиљкама, пошто ће Црвена армија комплетно снабдевати Народноослободилачку војску у Србији.

Незадовољство према Англо-Американцима почело је да исказује и становништво већих градова у Србији, који су били бомбардовани још у пролеће 1944, и пре договорене координације дејстава између НОВЈ и савезничке авијације, у Казерти 12. августа 1944. године. Пре и после тога, сви већи градови у Србији бомбардовани су по неколико пута. Осим стратешког ефекта за непријатеља, у тим бомбардовањима убијено је више хиљада цивила и причињене су велике материјалне штете. Ипак, упркос неповерењу и разним трвењима, изведена је последња заједничка велика операција савезничких ваздухопловних снага и НОВЈ на непријатељеве комуникације и разне виталне објекте од 1. до 7. септембра 1944, под називом „Ретвик“, која је била планирана у Казерти.

У ствари, односи са Британцима почели су да се компликују у првој половини јула 1944, када је Шубашић обавестио Тита да не може да оствари договор постигнут са њим средином јуна 1944. на Вису, односно да није успео да смени Дражу Михаиловића и да српски политичари неће да се придруже његовој влади, под изговором да не желе да се Србија бори под Титовом командом. Осим тога, Британци су предлагали да се Живко Топаловић, као Дражин представник за спољне послове, сретне са Титом, и да, после састанка, као члан краљевске владе, оде у Србију са генералом кога је краљ наименовао да смени и изведе из земље Дражу Михаиловића и оствари јединствени фронт четника и партизана. Такав предлог означавао је поновни улазак четничког представника у краљевску владу. Због наведених предлога и сумњи да му Британци припремају сусрет са краљем, Тито је одбијао посету команданту Средоземља све док му није јављено да ће на тај састанак доћи и Черчил.

Сумњајући у намере британске дипломатије, а и због све већих неспоразума, Тито се 5. јула 1944. први пут од почетка борби против окупатора обратио лично Стаљину за помоћ, наглашавајући, пре свега, да је питање Србије за НОП „врло важно“ и да „од тога зависи коначан успех у стварању демократске федеративне Југославије“. Није пронађен Стаљинов одговор, али је био јасан из свега што је потом уследило.

То се догађало у тренутку када је Тито био под великим Черчиловим притиском да се сусретне са краљем и када се оправдано прибојавао да Британци не убаце краља у Србију, што би учинило да грађански рат поприми још веће размере. Осим тога, и у Хрватској се манипулисало с Хрватском сељачком странком, уз покушаје да се оријентише против народноослободилачког покрета. Због тога је Тито одуговлачио разговор са Шубашићем и Британцима о формирању јединствене владе све док довољно не ојача да може да диктира своје услове, па је отишао на разговоре са Британцима тек када му је Черчил заказао састанак. На том састанку у Казерти Черчил се вратио својој омиљеној теми о антипартизанском и промонархистичком ставу 200.000 српских домаћина, на шта му је Тито узвратио да су Срби започели ослободилачку борбу и да у великом броју учествују у народноослободилачком покрету.

Још није довољно објашњена фама која се проширила у јавности западних савезника о хрватским партизанима и четничкој Србији. На то су, свакако, утицали Титови извештаји Коминтерни, употребљени у пропаганди Совјетског Савеза, али и извештаји британских мисија код четника и партизана. Британска пропаганда није доносила вести о акцијама НОП-а у Србији 1944. године, али ни о сарадњи четника са Немцима у току те године, када је, под заштитом Немаца, створен националистички фронт од Недићевих и Љотићевих војних снага и четника Драже Михаиловића. Такође, није било информација ни у Совјетском Савезу о борбама које је НОП водио у Србији 1944. године. Тако су и једна и друга страна стекле утисак да је четнички утицај у Србији знатан, и да је она претежно монархистичка. Отуда није случајно такво мишљење заступао и Черчил, а месец дана касније и Стаљин, у разговору са Титом. Уз то, Черчил је драматизовао случај Србије, настојећи да јој обезбеди посебан субјективитет наспрам НОП-а под британским старатељством.

У разговорима са Черчилом, Тито је био принуђен да обећа да неће увести комунизам у Југославију, да неће употребити војну силу приликом изражавања слободне воље народа у одабирању политичког режима и да ће то објавити у декларацији. С друге стране, Черчил није успео да смени Дражу Михаиловића с чела четничког покрета и да врати краља у земљу, нити да му обезбеди сусрет са Титом, али је зато убрзавао формирање јединствене владе, као последњег краљевог упоришта.

После Титовог разговора са Черчилом и другог разговора са Шубашићем на Вису, дошло је до жестоке кризе у британско-југословенским односима, која је потресла и личне односе Черчила и Тита. Посредан узрок кризе било је приближавање Црвене армије Балкану. За две недеље, од 23. августа до 8. септембра 1944, ситуација се у југоисточној Европи муњевито променила, јер су Румунија и Бугарска прешле на страну Совјетског Савеза и објавиле рат Немачкој. Такав нагли преокрет британска влада није очекивала, и њена је, до тада грађена, политика на Балкану одједном угрожена. Зато се инсистирало

да се у Југославији на брзину створи заједничка влада, како би Црвену армију дочекала краљевска влада, макар по називу, јер је постојала бојазан да ће Стаљин прогласити национални комитет ослобођења Југославије као привремену владу, као што је урадио у Пољској, а тиме би пропали сви планови о краљевом повратку на престо. Међутим, Тито је одговорио да је непотребна било каква журба, свестан да време ради за њега, с образложењем да предстоје тешке борбе са немачком армијом, која се повлачила из Грчке. У стварности, време је радило за народноослободилачки покрет. Док је Тито чекао да га прими Стаљин, војно-политичка ситуација се и на југословенском простору радикално изменила, нарочито у Србији.

Битка за Србију, започета крајем јула и почетком августа 1944, уласком Првог пролетерског корпуса и дејствима српских дивизија, дала је велике резултате, па је Србија, од привидно четничке, у очима савезника нагло постала партизанска. Представници западних савезника били су фасцинирани брзином тог преокрета, али су и нагло одбачени у корист Совјетског Савеза. То погоршање односа између НОП-а и Британаца тумачили су утицајем совјетске мисије и Титовим одсуством, британским искрцавањем у Грчкој и покушајима искрцавања у Албанији, као и присуством америчке војне мисије потпуковника Макдаула код четника, која је изазвала велико незадовољство код руководства НОП-а и сумње у политику западних савезника.

Све до августа 1944, САД држале су се по страни, незаинтересоване за Балкан, сем што је Рузвелт показивао недовољно јасан интерес за српско питање, уз подршку краљу Петру II. Под утицајем извесних католичких кругова, није му била страна идеја о обнови неке врсте хабсбуршке монархије или подунавске федерације, а у том случају Србија је требало да буде самостална држава. Из те недовољно искристилисане идеје, краљ Петар II извлачио је закључак да је Рузвелт просрпски оријентисан у југословенским националним проблемима, замишљајући неку врсту реконституисане Србије. Сједињене Америчке Државе су испољавале извесне резерве према НОП-у, и мисија потпуковника Макдаула дошла је код четника с Рузвелтовим знањем. Тако је једна војнообавештајна мисија, која у обичним ратним околностима не би била примећена, у згуснутим и важним догађајима за Југославију и шире, изазвала велика узбуђења у савезничким врховима и народноослободилачком покрету. Сједињене Америчке Државе су се биле сложили с политиком компромиса и опредељењем да помажу само партизане, а не и четнике, па је било утолико чудније што су одједном почеле да делују независно, без консултовања друга два члана антифашистичке коалиције. Убрзо су уследили енергични протести, прво Черчилов, а затим Титов, и Рузвелт је наредио да се повуче та мисија, која је нереалним обећањима храбрила четнике да се боре против НОП-а, али није могла да утиче на догађаје који су неминовно водили расплету ратне ситуације у Југославији, односно победи народноослободилачког покрета.

У време све веће напетости између британске владе и НКОЈ-а, уследио је Титов пут у Совјетски Савез. Тајанствени одлазак совјетским авионом, без претходног информисања војних представника западних савезника, деловао је као бомба у савезничкој команди Средоземља и британској влади. Све до тада, Британци су се борили да сачувају свој посебан положај, као најближи сарадници народноослободилачког покрета. Приближавање Црвене армије наговештавало је да је она однела превагу у такмичењу за југословенску наклоност и да је надмашила остале војске савезника својом популарношћу и симпатијама код народа Југославије. Осим тога, Британија је избегавала да наоружа НОВЈ тешким наоружањем, желећи да је задржи на нивоу герилске војске, док је Совјетски Савез заузимао потпуно супротан став – њему је одговарало да НОВЈ прерасте у редовну југословенску војску.

---

### ***Југословенско-совјетски договор***

---

Расплет ратне ситуације на југословенском простору убрзао је московски договор између Тита и Стаљина, постигнут у разговорима од 21. до 28. септембра 1944, који је био преломни догађај у југословенско-совјетским односима. За разлику од Черчила, Стаљин се није цењао, шкртарио у обећањима и уцењивао са краљем. Давао је више него што је тражено. Није признао НКОЈ као привремену владу из обзира према западним савезницима, али је јасно ставио до знања да НОВЈ признаје као регуларну војску Југославије и равноправног савезника Црвене армије. На политичком плану, заједно са Титом, смислио је сложену дипломатску игру да се совјетска команда обрати НКОЈ-у и Врховном штабу НОВЈ с молбом да дају пристанак за привремени улазак трупa Црвене армије на југословенску територију, које ће, пошто обаве своје оперативне задатке, бити повучене из Југославије. У другом делу уговора, Команда Црвене армије се обавезала да ће поштовати цивилну администрацију НКОЈ-а, док то Тито није успео потпуно да постигне у разговорима с командантом Средоземља, генералом Вилсоном, када се радило о Истри. Таквом обавезом створена је могућност да британска и америчка страна на исти начин затраже дозволу за ступање њихових трупa на југословенску територију.

У Москви је НОП Југославије добио потпуну политичку и материјалну помоћ. Био је то чин посредног признања нове Југославије и игнорисања југословенске избегличке владе, с којом је Совјетски Савез одржавао редовне дипломатске односе и формално је признавао, али која је већ била претворена у одбор за спољне послове НКОЈ-а. Народноослободилачка војска је од Совјетског Савеза добила тешко наоружање, артиљерију и авијацију, а обећано је комплетно наоружавање десет пешадијских и две ваздухопловне јединице. После добијања такве свестране подршке од Совјетског Савеза, Тито је, док је био у Москви, 27. септембра 1944, издао наредбу 8. корпусу НОВЈ да се забрањује искрцавање западних савезника на југословенском копну без претходног знања и одобрења Врховног штаба.

Када је полазио на разговоре са Стаљином, Тито није имао у виду учешће Отаџбине фронтске армије Бугарске у ослобађању источних делова Југославије, односно делова Србије и Македоније, али је Стаљин инсистирао да нова Југославија на тај начин помогне рехабилитацију Бугарске, што је Тито прихватио. На разговорима с делегатима бугарске владе у Крајови, 5. октобра, одобрио је дејства бугарске војске у источним деловима Југославије, а Стаљин је обновио и идеју о федерацији између Југославије, Бугарске и Албаније, насупротив британским плановима о унији између Југославије и Грчке. Од свих Стаљинових предлога Тито једино није могао да прихвати краља и да Шубашић буде председник јединствене југословенске владе.

## **Споразум Черчил – Стаљин**

Увидевши да Британија губи утицај на Балкану пред брзим напредовањем Црвене армије, Черчил је у првој половини октобра 1944. пожурио у Москву, да заштити, што је могуће више, британске интересе у Европи, а посебно на Балкану. То су били разговори на којима се одлучивало о подели интересних сфера између Совјетског Савеза и западних савезника у Европи. Договорено је да утицај у Југославији буде подједнак. У заједничком коминикеу за Југославију кратко пише: „Обе владе су се сагласиле да у Југославији воде заједничку политику у циљу концентрације свих снага против Немаца који се повлаче и у циљу решавања унутрашњих тешкоћа Југословена путем уједињења југословенске краљевске владе и Народноослободилачког покрета“. Споразум Черчил – Стаљин одразио се и на побољшање односа НОП-а према Англо-Американцима. Све озбиљније сукобе и неспоразуме у претходна два месеца Тито је после ослобођења Београда покушао да отклони изговором да се радило о озбиљним грешкама његовог штаба док је он био одсутан и да нема никаквих промена у политици према западним савезницима.

На основу договора између Тита и Стаљина отпочела су синхронизована дејства јединица НОВЈ и Црвене армије у источним деловима Југославије крајем септембра и у октобру 1944. године. Захваљујући том садејству, војна и политичка битка за Србију добијена је за кратко време, уз делимично учешће Отаџбине фронтске армије Бугарске. Ослобођење Србије и Београда Меклејн је оценио као „прекретницу у повјести Југословенских партизана“. Јединице Црвене армије учествовале су и у ослобођењу Војводине, а 68. стрељачки корпус био је кратко време крајем 1944. на Сремском фронту, као и бугарска прва армија, али су повучени на фронт у Мађарској.

Дејствима Црвене армије у Србији прекраћен је и сукоб између партизана и четника, за који су се многи, нарочито на Западу, плашили да ће се разбуктати, иако су могућности четничког покрета у том тренутку биле мале, јер је имао око 40.000 војника према 450.000 бораца народноослободилачког покрета.

У току завршних борби за ослобођење источних делова Југославије није било више разлога да се не наставе разговори о формирању

јединствене југословенске владе, па је Тито поручио Шубашићу да дође у земљу да се око тога споразумеју. После ослобођења Београда, Тито је могао да поставља услове и да не прихвата оне које су сугерисали британска влада и краљ. Он није био спреман да прихвати краљев мандат за састав владе, али је пристао, да се не би замерио савезницима, да у одсућности краља Петра II краљевску власт обавља краљевско намесништво, што је ушло у споразум са Шубашићем, који је потписан у Београду 1. новембра 1944. године. Предложено решење је, с једне стране, умиривало савезнике и, с друге стране, осигуравало њихово признање јединственој југословенској влади.

Други споразум Тито—Шубашић изазвао је код краља велики отпор, јер је уочио да је састављен с намером „да га се више или мање безболно реше“. Черчил је у почетку и сам био незадовољан споразумом, али кад га је подржао Стаљин, прихватио га је у начелу, видећи у њему, ипак, мали трачак наде за монархију.

---

### ***Неспоразуми са Британцима***

---

Док су трајали разговори око споразума о заједничкој влади, британско-југословенски односи крајем 1944. пролазили су кроз жестоке кризе. Сви неспоразуми између НКОЈ-а и британске владе могу се поделити у две групе. Прва група неспоразума настала је у вези са доласком британских копнених, поморских и ваздухопловних снага на југословенску територију, а друга група неспоразума избила је око постизања споразума за пренос и поделу помоћи коју је из залиха Унре и АЛМ требало да прими цивилно становништво.

Први пут су се британске трупе искрцале на Вис, почетком 1944, са дозволом Врховног штаба, а потом су се, октобра исте године искрцале три батерије топова код Дубровника, а за њихову заштиту и Флојдов одред од 3.000 војника. Он је делимично употребљен у борбама против Немаца у Црној Гори и Санџаку, али је његово кретање праћено да не би дошао у додир са четницима и усташама. Бојазан да би тај одред могао да ствара проблеме отклоњена је његовим повлачењем са територије Југославије крајем јануара 1945. године.

Тито је, да би се избегли могући неспоразуми, предложио Британцима да међусобне односе регулишу са НОП-ом, како је то урадила Црвена армија, залажући се за поштовање југословенског суверенитета. Тај предлог је изазвао бурну реакцију британске стране, која је сматрала да се може без икакве дозволе искрцати на било које место под суверенитетом савезника. Тако су Британци без одобрења упловили у сплитску, шибенску и задарску луку и изазвали бројне неспоразуме с народноослободилачким покретом. Коначно, крајем јануара 1945, потписан је морнарички споразум, али тиме се односи нису поправили. Напета атмосфера са морнарима савезника трајала је до краја рата и коначног одласка британске морнарице из југословенских вода.

Сасвим друге природе били су проблеми са британским ваздухопловним снагама. Због сталног померања фронта према северу и малог радијуса прелетања авиона, било је неопходно да британско ваздухо-

пловство има своју базу на територији Југославије. Конкретно, појавила се могућност да се користи аеродром Земуник код Задра. И том приликом преговори су трајали око два месеца, јер су савезници тражили искрцавање око 20.000 војника, што је Врховни штаб оценио као политичку, а не неопходну војну меру. У ствари, Британци су на разне начине покушавали да омету НОВЈ да брзо изграђује морнарицу и ваздухопловство, јер су на тај начин вршили притисак на Тита да прихвати краља. Међутим, не може се одрећи да савезничка помоћ није знатно повећала борбену снагу и ватрену моћ Народноослободилачке војске. И у време затегнутих односа, у новембру 1944, савезници су испоручили 7.500 тона разноврсног ратног материјала и хране, а после дужих преговора постигнут је споразум са Унром да приликом деобе помоћи цивилном становништву присуствује 300 савезничких посматрача.

Напореда с наведеним споразумима, вођени су разговори за спровођење споразума о стварању јединствене југословенске владе. Али, ни они нису прошли без међусобног трвења. Пре свега, краљ је почео да пружа отпор да се постави намесништво, док је британска влада подржала споразум и заузела став да га краљ мора прихватити, јер ће, у случају да га одбије, Тито формирати заједничку владу, коју ће признати савезници. Међутим, упркос британском притиску, краљ је почетком јануара 1945. одлучио да одбаци споразум, објављујући о томе декларацију преко лондонске радио-станице. Истовремено је упутио писмо Титу и тражио са њим састанак. Таквим ставом озлоједио је и оне који су га подржавали, првенствено Черчила, који је предложио Стаљину да се заобиђе краљ и призна јединствена југословенска влада. Краљ је кратко време пружао отпор, а потом је, под притиском британске и совјетске владе, у начелу морао да прихвати споразум.

Почетком фебруара 1945, на конференцији у Јалти између Рузвелта, Черчила и Стаљина, британска влада је предложила препоруку, коју су усвојили, да се АВНОЈ прошири посланицима последње предратне скупштине, и то онима који се нису компромитовали сарадњом са непријатељима, и да законодавне акте АВНОЈ-а ратификује Уставотворна скупштина. Тиме се тежило очувању барем најмање могућности за повратак краља у Југославију. После натезања са краљем око личности које ће чинити намесништво, коначно, 7. марта 1945, формирана је јединствена југословенска влада, с председником Јосипом Брозом Титом, која је само формално била краљевска. У ствари, то је била Титова антимонархистичка влада, која је најављивала крај монархије у Југославији. Владу су током марта 1945. признале прво британска, затим совјетска и, на крају, влада САД, чиме је завршен буран период у односима између сила антифашистичке коалиције и Југославије у току Другог светског рата.

### ***Помоћ савезника***

Допринос савезника у ослобођењу Југославије и победи НОП-а није мали. Прво, Британија је скоро годину дана пре Совјетског Савеза обилато помагала НОП, с тенденцијом да га веже за себе и неутралише

утицај Совјетског Савеза. Та помоћ се састојала у лакој наоружању и другом ратном материјалу, затим у прихватању избеглица из Далмације, у евакуисању тешких рањеника у болнице у Италији, одобравању првих зајмова, набавци санитетског материјала на основу уговора о зајму и најму, школовању авијатичара и тенкиста и у обећању да ће опремити 300.000 војника НОВЈ, што никада није учињено, али је испуњена трећина обећања и испоручено је око 137.000 пушака и другог лаког наоружања.

С друге стране, Совјетски Савез је за краће време, од марта 1944. па до ослобођења Југославије, пружио знатно већу помоћ у наоружању. Истина, испоручили су мање пушака и тенкова него западни савезници, али је тешко наоружање – од разних врста топова до авиона – потицало из Совјетског Савеза, као и бројне радио-станице за везу (на пример, однос помоћи у авионима је био 491 према 61 у корист Совјетског Савеза). Када су Британци почели да затежу с обуком пилота и испоруком краљевске морнарице, која није враћена до краја рата, обука питомаца разних родова војске пребачена је у Совјетски Савез. Тако је, на пример, до краја рата обучено 4.500 ваздухопловаца, а слично је било и с припадницима других родова војске: морнарице, инжињерије, артиљерије, коњице итд. Осим тога, бројни совјетски инструктори, нарочито за артиљерију и везу, додељени су Народноослободилачкој војсци Југославије. Велика је била и помоћ у санитетском материјалу, лековима и санитетским екипама, а у здравственим установама Совјетског Савеза лечено је око 11.000 рањеника. У лето 1944. совјетска влада је одобрила финансијску помоћ од два милиона долара за разне потребе НОП-а, а после ослобођења Београда достављено је 50.000 тона жита за прехрану становништва Србије. Поред те несебичне помоћи, јединице Црвене армије учествовале су у ослобађању источних делова Југославије и Београда, при чему је погинуло око 5.000 војника.

Укупна помоћ савезника, а нарочито Совјетског Савеза, допринела је бржем ослобођењу земље уз мање губитке, а да је прихваћена помоћ у живој сили у борбама на Сремском фронту, ти би губици били још мањи, јер је руководство НОП-а, због бојазни од претераног уплитања са стране, хтело да покаже како помоћ савезника у живој сили није више потребна и да се остале територије Југославије могу ослободити сопственим снагама.

Помоћ коју су пружили савезници обострано је била корисна, јер су у непрестаним борбама јединице НОП-а везивале окупаторове снаге за југословенски простор, а оне су могле бити употребљене на другим фронтовима против савезника да није било тог другог фронта у Југославији, отвореног још 1941. године. Не треба заборавити да су савезници преко те помоћи остваривали сопствени утицај у Југославији, тако да се, после кратког, привременог и привидног утицаја Велике Британије, Југославија нашла у чврстом загрљају Совјетског Савеза.